

JIŘÍ ŠUBRT**SYSTÉMOVÁ DIFERENCIACE –
RIZIKOVÝ POTENCIÁL SOUDOBÉ SPOLEČNOSTI**

Tematika, na niž je orientován tento příspěvek, vychází z idejí systémové teorie, jež byly zformulovány čelním představitelem moderní německé sociologie Niklausem Luhmannem (1927–1998). Počátky Luhmannovy vědecké dráhy byly poznamenány vlivem amerického sociologa Talcotta Parsonse. Tento vliv však byl záhy překryt jinými podněty, které přicházely velmi často z oblasti mimo sociální vědy. Luhmann nalézá inspiraci v takových oborech, jako je termodynamika, kybernetika, informační teorie, biologie či neurofyziologie. Byl ovlivněn operativní logikou Georga Spencera-Browna a biologickou teorií poznání chilského neurofyziologa Humberta R. Maturany. Přes všechny uvedené vlivy není Luhmannovo dílo v žádném případě eklektické, nýbrž značně originální a koncepčně jednotné.

SYSTÉMOVÁ DIFERENCIACE A SEBEREFERENČNÍ UZAVŘENOST

Luhmann je stoupencem evoluční teorie, kterou aplikoval na výklad strukturálních změn společností přítomných i minulých. Nárůsty komplexity a funkcionální diferenciaci společnosti jsou pro něj podstatnými znaky společenského vývoje, který vede od archaických společností až ke společnostem moderním. Na tomto základě Luhmann konstruuje typologii tří evolučních typů strukturální diferenciaci společenských systémů, které představuje společnost archaická s diferenciací segmentační, dále společnost diferencovaná stratifikačně (hierarchicky) a konečně společnost moderní, diferencovaná funkcionálně.

Luhmann přejal ideu evolučního vývoje od Parsonse, avšak zatímco jeho předchůdce nazíral evoluční procesy změn z hlediska vývoje integračních mechanismů, on sám zkoumá tento problém především optikou autonomizace dílčích společenských systémů. Do centra pozornosti tedy nestaví jako Parsons integraci, nýbrž diferenciaci; klíčovou pro něj není otázka podmínek zachování struktury, nýbrž proces sociokulturního rozrůžňování, resp. diferenciaci (*Ausdifferenzierung*) společenského systému [Kiss 1986: 35].

V návaznosti na myšlenku sociální diferenciaci, kterou formuloval již Herbert Spencer, považuje Luhmann za klíčový pro moderní společnost proces systémové funkcionální diferenciaci. Moderní společnost je pro Luhmanna společností funkcionální

nálně diferencovanou; je tvořena z nestejnorodých, avšak rovnocenných částí, které mají relativně samostatný charakter a které jsou označovány jako dílčí společenské systémy (*Teilsysteme*; subsystemy, systémy v systémech). Luhmann nikde ve svém díle nepodává žádný ucelený výčet těchto dílčích systémů, ačkoli je zřejmé, že jejich počet přesahuje minimálně jednu desítku. Patří k nim zejména ekonomika, politika, právo, armáda, věda, umění, náboženství, masmédiá, výchova, zdravotnictví, sport, rodina a intimní vztahy.

Podstatné je především to, že každému z těchto systémů přísluší pouze jemu vlastní funkcionální specializace na určitou specifickou oblast dějů, které se v něm odehrávají (ekonomické jednání je něco jiného než náboženství nebo intimní vztahy apod.; každému z těchto typů jednání je přisuzován jiný smysl a jím sledován jiný cíl). Každý z těchto dílčích systémů přispívá vzhledem ke své funkcionální specializaci jiným způsobem k reprodukci společnosti. Přes svoji nestejnorodost jsou subsystemy rovnocenné v tom ohledu, že jsou pro tuto reprodukci všechny nezbytné, a lze říci, že i nezastupitelné, má-li si společnost udržet svůj charakter.

Vzájemná jednota těchto subsystemů je formována vztahy založenými na kombinaci jejich funkcionální uzavřenosti a zároveň otevřenosti vůči prostředí. Znamená to, že moderní společnost představuje diferencovanou jednotu, tj. celek skládající se z funkcionálně závislých (tj. na funkce jiných systémů odkázaných) a zároveň autonomních dílčích systémů. Autonomie a závislost jsou zde ve vzájemně potencovaném, stupňovaném poměru (dílčí systémy se sice osamostatnily, ale zhroucení jednoho z nich může mít fatální důsledky pro společenský systém jako celek).

Luhmannova teorie si klade za cíl popsat svět za pomoci rozlišení pojmů systém a okolí (prostředí – *Umwelt*). Znamená to, že svět je v této perspektivě chápán jako souhrn toho, co tvoří systém a co se jako okolí nalézá vně systému. Systémy existují ve světě, bez něhož by nemohly existovat. Všechny jejich operace předpokládají v každém okamžiku strukturální vazbu k tomuto světu. Luhmann [1997: 92] tuto vazbu označuje výrazem (*strukturelle*) *Kopplung* a zkoumá ji jako otázku vztahů systému k okolí a k jiným systémům. Základním problémem, který musí řešit každý systém, je, jak zajistit vlastní existenci propojením mezi vlastními elementy a mezi těmito elementy a okolím. Vymezování se vůči okolí, tzn. uchovávání hranic systému, je založeno na jednání, které reprodukuje vlastní systémovou identitu.

Okolí se systému může představovat různým způsobem, nikdy však samo o sobě nepředstavuje nějaký jednotný, ucelený systém. K okolí mohou patřit jiné, další systémy (např. biologické organismy nebo stroje), ale také ještě nediferencované, netematizované, potenciální oblasti a možné světy pro další vývoj. Luhmann [2002: 177] v dané souvislosti poukazuje na nutnost „odlišovat vztahy systému k jeho okolí od vztahů systému k jednotlivým systémům v jeho okolí“ (zatímco okolí je pro systém „abstraktní Jiné“, jiné systémy jsou pro něj „to Jiné“). Vztahy mezi systémem a jinými, okolními systémy přitom mohou nabývat různou kvalitu; může jít o tzv. „rezonanci“ (to je případ relací mezi dílčími společenskými systémy v moderní společnosti), anebo se mohou systémy „vzájemně umožňovat“ tak, že dochází k „penetraci“ nebo „interpenetraci“ (to, co se odehrává v relacích mezi psychickými a sociálními systémy nebo mezi psychickými systémy navzájem).

Společenské systémy jsou seberefereční, což znamená, že se při konstituci svých elementů, operací a struktur vztahují na sebe samé. Předpokladem této „sebevztáženosti“ je schopnost systému sama sebe pozorovat a popisovat, podávat sebevypověď. Na rozdíl od Parsonsovy koncepce systémů, které jsou otevřeny (ve formě *Input/Output*) svému okolí, Luhmann [1984: 25, 1997: 92] zdůrazňuje seberefereční sociálních systémů, jejich seberefereční a operační uzavřenost (*selbstreferentielle Geschlossenheit, operative Geschlossenheit*); přesouvá těžiště svých úvah od otevřených k operačně uzavřeným systémům. U těchto systémů je nutné vycházet z jejich neredukovatelné autonomie a schopnosti stanovit si své vlastní mechanismy stabilizace, fungování a vývoje. Jsou to systémy založené na „sebevztáženosti“, které samy sebe organizují.

O seberefereční uzavřenosti však nelze uvažovat v podobě, jakou představuje solipsismus či autismus. I když jsou systémy ve své výstavbě a reprodukci systémy uzavřenými, neznamená to, že nemohou vytvářet a nevytvářejí kontakt s okolím; naopak, bez těchto kontaktů by dynamika operačně uzavřených systémů zanikla. Např. univerzita jako systém může existovat pouze na pozadí fungujícího hospodářství, politického a právního systému atd. Okolní svět tedy rozhodně nepředstavuje nějakou bezvýznamnou zbytkovou kategorii, nýbrž naopak: pro systémy je poměr ke svému okolí konstitutivní a ony mohou trvat ve své existenci pouze v diferenci k němu.

POLYKONTEXTUÁLNÍ REALITA, MULTICENTRICKÝ SVĚT

Podmínkou existence sociálních systémů je komunikace. Aby nebyl „autopoietický“ řetězec komunikace přerušen, vytvářejí si tyto systémy mechanismy, jejichž účelem je stabilizovat komunikační procesy. Tyto mechanismy označuje Luhmann jako média. Luhmannův pojem symbolicky generalizovaných komunikačních médií nelze zužovat na běžně chápané prostředky hromadné komunikace, neboť se týká takových médií, jako jsou moc, peníze, zákony, víra či vědění. Za jeden z hlavních znaků společenské evoluce považuje Luhmann diferenciaci jednotlivých komunikačních oblastí, jakými jsou politika, hospodářství, právo, náboženství, věda, ale také výchova, umění či intimní vztahy, spolu s odpovídajícími komunikačními médii.

Komunikace zprostředkovaná těmito médii v rámci jednotlivých subsystémů probíhá vždy v rámci určitého binárního kódu (např. v politickém systému: mít moc – nemít moc, v ekonomickém systému: placení – neplacení, v právním systému: právo – bezprávní, ve vědě: pravda – nepravda, v náboženství: imanence – transcendence). Smysl, který je v rámci systému komunikován, je takto ohraničen dvěma póly binárního kódu, jež pro něj tímto způsobem vytvářejí hranice a stanovují jeho horizont, tzn. již předem určují aktérům, oč se jedná (boxer ví, že jeho úkolem je porazit protivníka a nikoli s ním podepsat kontrakt o dodávce).

Díky těmto binárním kódům, které vždy vyjadřují určitý typ vůdčí diference, se vytvářejí subsystémově specifické sémantiky, v nichž je autonomie jednotlivých subsystémů založena na aplikaci vlastní systémové vůdčí diference. Např. diferenciacie ekonomiky jako autonomního společenského subsystému začíná etablováním symbolicky generalizovaného komunikačního média – vývojem peněz [Luhmann 1988:

230]. Elementy ekonomiky (*unit acts*) jsou platby, binárním kódem placení/neplacení, jazyk představují ceny, které podmiňují a programují platby.

Kódy, které rozlišují mezi alternativami (kupř. norma/odchylka, úspěch/neúspěch, uznání/opovržení, krása/ošklivost, dobro/zlo), samy o sobě kritéria tohoto rozlišení neobsahují. Kritéria garantující správnost přiřazení hodnot kódu označuje Luhmann jako programy (*Programme*) [Baraldi 1997: 139]. Např. pro kód pravdivý – nepravdivý se ve vědeckém systému uplatňují taková kritéria, jako je platnost, spolehlivost, reprezentativnost, logická absence rozporu apod. Uvedená kritéria představují program, jehož specifická sémantická náplň umožňuje selekci podle příslušného binárního kódu. Na rozdíl od univerzality kódu bývá sémantika programu (a tedy i povaha kritérií) historicky relativní a proměnlivá.

Celkově je tedy logika fungování jednotlivých systémů taková, že má charakter zúženého, jednostranného pohledu, založeného na vysoce specializovaném binárním kódu, jímž jsou operace v příslušném systému řízeny. A tak v ekonomice o všem nakonec rozhodují platby a ve sportu vítězství a nic podstatného na tomto jednoduchém faktu nemůže změnit ani komercializace sportu, díky níž se sportovní vítězství může stát důvodem zvýšeného nakupování určitého zboží, anebo sponzorství a peněžní dary, které mohou výrazně ovlivnit pravděpodobnost vítězství určitého týmu. Jinak řečeno: v ekonomickém prostředí rozhoduje o pozici firmy nikoli počet sportovních vítězství, ale její peněžní zisky, ve sportu naopak rozhodují o umístění právě tato vítězství. Oba systémy tedy odděluje komunikativně nepřekročitelná hranice, kvůli které si tyto systémy nikdy nemohou navzájem úplně rozumět; jejich schopnost porozumění je apriorně zredukovaná podle příslušného binárního kódu a neumožňuje zcela adekvátně vyhodnotit evaluační orientace druhého systému.

Použitý příklad ukazuje, že existuje seberefrenční uzavřenost jednotlivých společenských subsystémů, ale i to, že existují určité cizí referenční vlivy, které do těchto subsystémů zasahují, neboť ty – přes svoji seberefrenční uzavřenost – jsou přece jen otevřené vůči svému prostředí. Aby taková vnější „iritace“ mohla působit větší měrou, musí zapůsobit na programovou strukturu daného subsystému. Ve sportu takovou strukturu představují soutěžní pravidla, v ekonomice jsou to finanční kalkulace, ve vědě teorie a metodologie. Uvedené programy seberefrenčně ustanovují pravidla, která umožňují porozumět používaným kódům, a jsou také v té či oné míře otevřeny vlivům, které přicházejí zvnějšku. Vědecký výzkum je například ovlivňován politickými rozhodnutími, právními regulativy nebo finančními dotacemi. V tomto směru lze konstatovat, že cizí prvky a vlivy mohou působit na systém restriktivně, nebo naopak orientačně či podpůrně, mohou tedy jeho seberefrenční různou měrou kanalizovat, avšak nikdy nemohou jeho základní kód zrušit, zbavit ho platnosti.

Celá situace je pak navíc komplikována i tím, že jednotlivé události, které se ve společnosti odehrávají, jsou většinou polykontextuální, tedy že vytvářejí více různých rámců relevance či smysluplných významů v závislosti na množství hledisek či perspektiv, z nichž jsou nazírány (anebo jinak řečeno: v rámci jednotlivých událostí lze jen stěží předpokládat existenci nějakých jednoznačně vymezených kompetenčních okruhů, jichž by se komunikace probíhající v rámci jiných systémů vůbec nedotýkala). Tak např. havárie způsobená živelnou pohromou je událostí, která se nějakým způ-

sobem týká systému ekonomického, politického, právního, vojenského, zdravotního, masmediálního, vědecko-technického či uměleckého ad., přitom ale pokaždé jinak. Znamená to, že společenská skutečnost existuje mnohonásobně v mnoha různých podobách v závislosti na specifických systémových perspektivách; vyjádřeno jinými slovy: funkcionální diferenciací produkuje multiplicitu realit. Určitá společenská událost se jeví jinak z ekonomického pohledu a jinak z hlediska politiky nebo náboženství. Jednota společnosti přitom podle Luhmanna [1986: 216] není paradoxně ničím jiným než právě touto mnohostí, touto funkcionální diferenciací společenských systémů.

Problém, jak jsme již ukázali, spočívá v tom, že každý dílčí systém si na základě vlastního pozorování vytváří o společnosti svůj vlastní obraz (to, co pozoruje například právní systém, není nic jiného než společnost, avšak pozorovaná skrze aplikaci rozlišení právo – bezpráví). V důsledku přijaté binární schematizace pak mohou jednotlivé systémy vidět jenom to, co jim tato schematizace dovoluje, a nevidí to, co vidět nemohou. Jednotný obraz společnosti se rozpadá do těchto dílčích pozorování a na místo centricky pojímaného světa nastupuje svět multicentrický [Luhmann 1984: 284].

Luhmannovo multicentrické pojetí světa zde až překvapivým způsobem koresponduje s diagnózami postmoderních myslitelů, jako je Jean-François Lyotard [1993] rozvíjející Wittgensteinovu teorii jazykových her (*Schprachspiele*). Podle ní se komunikace uskutečňuje v rámci různých druhů diskurzů (náboženství, umění, věda...), jež jsou heterogenní a navzájem nepřeložitelné. Neexistují ani žádná univerzální pravidla pro to, který druh diskurzu by měl mít přednost. Jde o situaci radikální plurality, kterou nelze pochopit a vyložit na základě jednoho modelu.

Afinitu mezi Luhmannovou teorií a postmodernismem ostatně potvrzuje i Zygmunt Bauman [1995: 20], jenž poukazuje na nutnost „podrobit základní revizi pojem systému neboli způsobu, jímž jsou různorodé elementy lidského společenství, rozmanité prvky činností a životního procesu či různé regulativní pojmy, koncepce a představy do sebe navzájem zaklíněny a jímž vstupují do interakce a kooperativního vztahu“. Bauman považuje za žádoucí „uznat, že ‘systémovost’ nespočívá ve vzájemném vyvažování a přizpůsobování elementů systému, ve tvorbě vzorců takového vyrovnávání a v efektivním vylučování všech odchylek od těchto vzorců, ale že se spíše tvoří jako kaleidoskopický obraz ze hry rozporů, napětí a ambivalencí, dohadování a sporů, porozumění a nedorozumění. A že neurčitost a mnohoznačnost komunikujících elementů není projevem nemoci systému, ale podmínkou jeho životnosti“.

Podle Luhmannova názoru dospěla dnes sociokulturní evoluce do takového stadia, v němž lze hovořit o zeměkouli obepínající „světové společnosti“ (*Weltgesellschaft*). Svět dnes tvoří globální „světový systém“, který se týká všech společností a který je charakterizován postupným mizením teritoriálních hranic a komunikačních limitů. V důsledku globalizace stěží najdeme na zeměkouli „bílá místa“, která by nebyla vtažena do celosvětového systému komunikací, interdependencí a kontingencí.

V rámci světové společnosti se z hlediska systémové teorie nyní rýsují nové hranice, nejsou to hranice státní (i když ty stále existují), nýbrž hranice vytvářené jednotlivými funkcionálně diferencovanými subsystemy, v nichž se setkáváme s komunikacemi majícími celosvětový rozsah (např. mezinárodní politika, ekonomika, věda, právo, náboženství, sport). Příčiny toho, že za této situace jsou zároveň reprodukovány i hra-

nice teritoriální, spatřuje Luhmann právě ve fungování uvedených systémů: jsou to politické důvody, kvůli nimž se upevňuje regionální segmentace politického systému světové společnosti do států, a jsou to hospodářské důvody, které podporují diferenciaci na centrum a periferii, na vysoce rozvinuté a rozvojové regiony [Luhmann 1986: 168].

ESKALACE NÁROKŮ

V Luhmannově systémové teorii jsou individua zachycena jako psychické, event. personální systémy (*psychische/personale Systeme*). Jedna z významných premis této teorie říká, že psychické systémy představují pro sociální systém¹ „pouze“ jeho okolí. To je důvod, proč někteří kritikové Luhmannovi vytýkají, že jeho teorie je nehumánní a že projektuje společnost bez lidí. Jedná se však o metodologický antihumanismus, nikoliv o normativ. Tento metodologický antihumanismus vychází z premisy, že jednotlivé osoby přísluší k sociálnímu systému pouze určitým typem jednání (podle T. Parsonse k němu přísluší svou „rolí“). Konkrétní lidé, jejich organické a psychické vlastnosti nejsou součástí sociálního systému, nýbrž jeho okolím. Tím nicméně není a nemá být řečeno, že lidé jsou pro sociální systém nedůležití.

Vyjádřeno formulací I. Šrubaře [2002: 270], je životní důležitost psychických systémů pro sociální systémy dána tím, že „sociální systémy vznikají z šumů, jimiž se psychické systémy pokoušejí komunikovat. Proces komunikace jako organizace sociálního systému sestává“, jak konstatuje tento autor, „ve své nejjednodušší formě ze zřetězení těchto šumů do jistého vzorce, v němž z pozorovatelné následnosti subjektivních aktů vznikají nadsubjektivní očekávání, orientující další průběh komunikace“.

Psychické a sociální systémy se ve své výstavbě navzájem ovlivňují. Pro vztahy mezi člověkem a sociálním systémem používá Luhmann pojmy koevoluce (označující jejich společný, vzájemně se podmiňující vývoj) a interpenetrace. Interpenetrace je umožněna tím, že sociální a psychické systémy jsou si „podobné“, neboť operují na základě smyslu (smysl používají jako svůj operační modus); tím se liší od jiných systémů, např. od strojů. Proces interpenetrace předpokládá, že dva odlišné systémy mohou jeden druhý umožňovat tak, že si vzájemně dají k dispozici svoji komplexitu [Luhmann 1984: 290]; samy při tom nesplývají, ale zůstávají jeden pro druhého okolím. Samozřejmě je tu i podstatný rozdíl: oba typy systémů (psychický a sociální) jsou organizovány odlišným způsobem: psychické se organizují na základě vědomí, sociální na základě komunikace.

Někteří myslitelé zabývající se problémy postavení individua v soudobé společnosti staví do popředí otázku absurdity lidské existence a absence smyslu lidského života, kterými jsou zde jedinci postiženi. Tento jev bývá namnoze interpretován jako důsledek weberovského „odkouzlení“ ve smyslu eroze religiozity a prosazujících se sekularizačních tendencí. Luhmann [1984: 362], jak je pro něj typické, však tyto zavedené představy problematizuje – v daném případě poukazem na to, že se zde nejedná o nic jiného než o dobově podmíněný typ sebepopisování psychických systémů.

¹ Luhmann rozlišuje tři úrovně sociálních systémů: interakční, organizační a společenské. Tato studie je věnována systémům společenským.

Každý popis podle tohoto teoretika předpokládá nějakou základní diferenciaci. O historickém vývoji moderny lze říci, že jsou v něm jedinci zbavováni vztahu k religiózní dimenzi svého života, která jim takovou diferenciaci zajišťovala. Lidské „já“ (pro něž je tato diferenciaci předpokladem vlastní fixace) naráží na sebe sama a hledá svůj externí protějšek v něčem jiném. Obrací se ke společnosti. Tím se ale vytváří nové problémy, neboť tato orientace získává podobu diferenciaci mezi tím, co je (co společnost jedinci poskytuje), a tím, co by být mělo (co by mu měla poskytovat). Jedinec tímto způsobem identifikuje sebe sama prostřednictvím svých nároků. Moderní individualismus je podle Luhmanna z podstatné části individualismem těchto nároků. Ty tak vyvolávají nebezpečí, které lze označit jako „inflaci nároků“ [Schimank 2000: 132–135]. Důvodem zmíněné inflace je podle Luhmanna [1995: 140] fungování binárních kódů jednotlivých společenských subsystémů, kterým chybí to, co bychom mohli chápat jako „racionální kritérium správné míry“ nebo jako „stop“ pravidlo nařizující ukončení.

V důsledku toho dochází k situaci, kdy funkcionálně diferencovaná společnost nejenže u svých členů určité nároky indikuje, ale sama také přispívá k jejich ustavičné eskalaci a předbírání. Týká se to především šancí podílet se na konzumu (v ekonomickém systému), na péči státu o blaho lidu (politického systému), lékařské péči (zdravotního systému), vzdělání (výchovného systému), sportu (sportovního systému), na informacích a zábavě (masmédií). Roztáčení inflační spirály nároků navíc posiluje představa – podle Luhmanna značně nerealistická –, že všestranný růst umožní více blahobytu a lepší, spravedlivější rozdělování. Autor ukazuje, že tato představa se v realitě střetává s řadou problémů. Patří k nim skutečnost, že některé statky nelze rozmnožovat libovolně, neboť pak ztrácejí svou hodnotu (např. vysokoškolské vzdělání); ale také to, že některé možné výkony narážejí na určité růstové hranice, jež jsou dány enormní výší nákladů (např. ve zdravotnictví); zatímco jinde jsou takové hranice ze strachu před následky rozšířené nespokojenosti ignorovány (aby nebyl ohrožen standard spotřeby, přehlížejí se problémy životního prostředí).

Otázka nároků je ovšem navíc komplikována i faktem existující sociální nerovnosti, různými možnostmi participace na vyprodukovaném společenském bohatství, procesy inkluze a exkluze. Tak dochází k tomu, že funkcionálně diferencovaná společnost může vyvolávat nejen inflaci nároků, ale může též přispívat ke sřetení efektů exkluze, kdy jsou tyto efekty jakoby umocňovány nebo násobeny počtem systémů, ve kterých k nim dochází (příjmy, vzdělání, právní ochrana, lékařská péče atd.) [Schimank 2000: 135–136].

Formulací tohoto soudu ovšem Luhmann zároveň připouští, že funkční diferenciaci vyvolávající jednotlivé dílčí společenské systémy není jediným diferenciačním principem soudobých společností. Vedle něj se na jiné úrovni prosazuje další důležitá diferenciační osa, která má jistý přesahující (metadiferenciační) charakter, a to diference na základě opozice „inkludovaný – exkludovaný“, vztahující se na lidské jedince (resp. psychické / personální systémy). Důležité je nicméně i to, že v současnosti je tato diferenciaci výraznější v méně rozvinutých oblastech světového systému, tedy tam, kde je zároveň na nižší úrovni diferenciaci systémová.

Dodejme ještě, že soudobá sociologie věnuje pozornost nejen individuálním, ale i kolektivním aktérům. Jedním z těchto kolektivních aktérů, s nimiž jsou dnes spojovány

naděje těch, kteří touží po nápravě společenských nedostatků, jsou nová sociální hnutí (ekologická, mírová, ženská, občanské iniciativy atd.). Luhmann se sice tomuto tématu nikdy systematicky nevěnoval, dotkl se ho však v souvislosti s diskusemi o ekologii. Jeho hodnocení ekologických hnutí je značně ambivalentní. Rozhodně nepopírá, že tato hnutí právem upozorňují na existující problémy, které vyplývají z povahy soudobé funkcionálně diferencované společnosti. Pokud by taková hnutí neexistovala, nikdo by patrně – kromě expertů – o soudobých ekologických problémech nevěděl. Zároveň však Luhmann konstatuje, že novým sociálním hnutím chybí adekvátní koncepce popisu moderní funkcionálně diferencované společnosti (který – můžeme dodat – přináší právě systémová teorie). To, co je pro ně naopak charakteristické, je prostá fixace na určité postuláty a cíle, která je vázána na rozlišování příznivců a protivníků a spojena s odpovídajícím morálním hodnocením [Luhmann 1986: 234].

Jako předmět protestní komunikace se nejlépe hodí rozporuplná témata, z nichž zejména dvě nabyly díky svému povšechnému významu na intenzitě. Jedním z nich je otázka sociální rovnosti a nerovnosti, druhým otázka externí, společenské a ekologické rovnováhy. Sociální hnutí podle Luhmanna nedokážou v žádném z obou případů dosáhnout více než vyvolat pobouření či paniku, skandalizaci nebo šíření strachu („komunikaci strachu“). A jestliže pak společným jmenovatelem těchto tendencí není ve své podstatě nic jiného než protest proti funkcionální diferencii společenského systému, nezbyvá Luhmannovi, než aby tato hnutí odmítl, neboť z jeho pohledu tento systém žádné alternativy nemá – pokud ovšem nemá nastoupit regres a my se nemáme vrátit nazpět k nějakému evolučně překonanému stupni společenského vývoje, neboť výtoky moderny nelze uchovat, jestliže bychom se toho, co bylo funkcionální diferenciací dosaženo, vzdali [Luhmann 1994: 197]. Autor sice připouští, že v určitých dílčích záležitostech, jako např. v otázce energetických zdrojů, lze alternativy vymýšlet a předkládat k výběru, avšak to podle jeho soudu není nic nového nebo zvláštního, neboť takto se autopoietické sociální systémy chovají samy od sebe.

REZONANCE, MONITORING, FILTRACE

Z perspektivy Luhmannovy systémové teorie lze přírodu nahlížet jako fyzikální, chemické a biologické systémy a souvislosti, jejichž existence je předpokladem pro fungování společenského systému. To jak známo nijak nebrání tomu, aby společnost do přírody nejen zasahovala, ale také ji i narušovala. To, co se dnes označuje jako ekologické problémy, je z hlediska systémové teorie zkoumáno jako problém vztahu společenského systému a jeho přírodního okolí. Pro uvedený vztah je charakteristické, že mnoho společenských subsystémů operuje v přirozeném životním prostředí s indiferencí vůči následkům tohoto svého působení, což ve svém důsledku vede k ohrožení reprodukční schopnosti moderní společnosti. Nejedná se zde přitom jen o nějaké náhodné nehody, nýbrž o zásadní problémy fungování systémových struktur.

Způsob, jakým jsou jednotlivé společenské subsystémy schopny vnímat ekologické ohrožení a rizika, spojuje Luhmann s výrazem „rezonance“. Dospívá k závěru, že problémem soudobé funkcionální diferenciacie je příliš nízká rezonance toho, co se odehrává v okolních systémech. Jestliže je v hospodářském systému zpracování informací

vázáno na ceny, pak to znamená, že tímto jazykem je vše „filtrováno“; na poruchy, které v něm nelze vyjádřit, nemůže ekonomika reagovat. Toto omezení však nemusí být jen nevýhodou, neboť zaručuje, že bude-li problém v cenách vyjádřen, bude v systému zpracován [Luhmann 1986: 122an.]. Podobně jako ekonomika vnímají svůj okolní svět selektivně – prostřednictvím příslušných kódů a programů – i jiné dílčí systémy. V důsledku toho mohou vznikat mezi jednotlivými subsystémy nejrůznější interakční efekty, jež mohou rezonanci tlumit, ale mohou ji také nepřiměřeně vystupňovat, a tím způsobovat nejrůznější společenské poruchy. Ve společenském systému tak může být paradoxně vytvářeno rezonance nejen příliš málo, ale i příliš mnoho.

Luhmann ukazuje, že rozhodně nelze považovat za samozřejmé to, že stavy a změny životního prostředí naleznou ve společnosti adekvátní rezonanci. Naopak, sociokulturní evoluce byla zjevně založena na faktu, že společnost jako relativně uzavřený systém na své prostředí příliš nereagovala [Luhmann 1986: 42]. Změnit tuto situaci se přitom zdá být neřešitelné, neboť každé „zvýšené úsilí o kontrolu životního prostředí vede nutně k další diferenciaci systémové komunikace, a tudíž snižuje možnost centrálního řešení ekologických problémů, které by zároveň znamenalo snížení samostatného fungování společenských subsystémů, a tudíž i snížení úrovně již evolučně dosaženého systémového vývoje“ [Šrubař 2002: 275].

Ohrožení nebo ničení přírody je, jak Luhmann zdůrazňuje, společensky relevantním jedině tehdy, je-li komunikováno, tedy stalo-li se předmětem nějaké komunikační události. Živočiškové mohou umírat, lidé mohou trpět nemocemi, podmínky života se mohou zhoršovat, ale dokud se to nestane předmětem komunikace, nemá to „žádné společenské účinky“ [Luhmann 1986: 63]. Z povahy moderní společnosti zároveň vyplývá, že taková komunikace je vzhledem k množství médií a kódů stále problematičtější.

Lze samozřejmě uvažovat o tom, že účinky negativních dopadů na životní prostředí se mohou projevat latentně, „za zády“ komunikačního procesu, a že v určitých případech mohou dokonce nabýt apokalyptickou podobu ničivých ekologických katastrof. Luhmann nicméně trvá na tom, že společenské dopady ekologických problémů (externalit společenského operování) mohou být monitorovány a zpracovávány jen podle měřítek příslušných binárních kódů jednotlivých společenských subsystémů [Luhmann 1986: 218]. Ekonomika, jak jsme již naznačili, se stává vnímavou vůči svému přírodnímu prostředí pouze tehdy, jestliže ho dokáže zachytit v kódu orientovaném na finanční náklady a výnosy. Avšak to dlouhou dobu znamenalo a stále ještě často znamená, že z hlediska nákladů je pro ekonomiku výhodnější se o dlouhodobější přírodní a společenské požadavky nestarat. Pokud jde o subsystém vědy, ten má schopnost odhalovat poznatky a technologie, které mohou životní prostředí ničit, ale i monitorovat a chránit, avšak sám nemá potenciál k jejich uplatnění. Vědecké poznatky se mohou prosadit jedině prostřednictvím aplikací v jiných systémových oblastech.

Apely na morálku a morální citění, které bývají v diskusích o ekologických problémech často formulovány, považuje Luhmann za nic neřešící podvádění sebe sama. Rozšířený sklon vymáhat v této situaci morální odpovědnost je z jeho pohledu pouhým „gestem zoufalství“ [Luhmann 1986: 133], neboť vše nakonec obvykle končí u otázky, jaké nároky je schopen vnímat a zabezpečit ekonomický systém.

STRUKTURÁLNÍ VAZBY

Navzdory seberefereční komunikační uzavřenosti jednotlivých společenských subsystémů nelze říci, že tyto dílčí systémy operují pouze ve svém vlastním světě, nezávisle na sobě, nýbrž naopak platí, že mezi nimi existují nejrůznější strukturální vazby (*Kopplungen*). Zároveň však seberefereční uzavřenost také znamená, že moderní polykontextuální společnost už nemůže pro systémovou analýzu představovat substanciálně uchopitelnou jednotu, že tedy v jejím případě už nelze uvažovat o subsystémových funkcích z perspektivy celku (tak jak je tomu např. ještě u Parsonse).

Strukturální vazby mezi jednotlivými systémy jsou kontingentními produkty subsystémové koevoluce; příkladem provázanosti politiky a ekonomiky je financování politiky z daňových příjmů; vazbu ekonomiky na výzkum představuje například financování určitých výzkumných projektů. Na druhém z obou příkladů lze rovněž dokumentovat, jak taková vzájemná evoluční adaptace dvou systémů může vypadat: Hospodářská oblast registruje, že investice založené na technologiích vycházejících z nejnovějších vědeckých poznatků se velmi dobře zhodnocují, a proto poskytuje vědě prostředky na takto cílené výzkumné programy. Takto se stává, že v oblasti vědeckého výzkumu jsou preferována určitá témata, která tímto způsobem dostávají zvláštní šanci pro komunikaci (kódovanou v této oblasti prostřednictvím binární opozice pravda – nepravda). Ve svém důsledku nakonec dochází k tomu, že ekonomické konjunkturální zájmy konjunkturálně ovlivňují i volbu vědeckých témat a oba subsystémy vcházejí prostřednictvím modu financování vědy do trvalé synchronizace. Uvedený modus tedy zajišťuje, aby se obě oblasti komunikace – jakkoli jsou sebereferečně uzavřené – vzájemně zásobovaly iritacemi, jež směřují k dlouhodobějšímu, nikoli jen epizodickému zohlednění zájmů příslušných subsystémů [Schimank 2000: 130].

Vytváření takových strukturálních vazeb mezi jednotlivými subsystémy je však nestále provázeno tím, co lze označit jako indiferenci jednoho systému vůči sebereferenci druhého systému. Jestliže se tedy např. politika snaží pomocí určitých nástrojů řídit jiné systémy, lze to z hlediska Luhmannovy systémové teorie chápat jako snahu o cílené ovlivňování s úmyslem posílit určité funkční projevy v jiných systémech. Z hlediska komunikace uvnitř samotného politického systému však jde vždy o specifické komunikační souvislosti, které mají na zřeteli sobě vlastní politický kód, jenž je orientován na nárůst legitimní moci. Důsledkem je mj. to, že politika přijímá svá rozhodnutí vždy ze zřetelem na očekávanou odezvu voličů, přičemž nepopulární (byť by mohla být pro jiný systém velmi prospěšná) opatření se snaží v co možná největší míře eliminovat; tím jsou její možnosti limitovány. Obecně tedy platí, že účinky, které přináší operování jednoho systému, se mohou nějakým způsobem projevit i u jiných systémů.

Charakter soudobé společnosti je tedy podle Luhmanna vytvářen jednoduše tím, že vedle sebe existuje řada různých subsystémů, mezi kterými vznikají nejrůznější strukturální vazby; uvažovat však o nějaké (celo)systémové integraci (celo)sociálního systému ve smyslu koordinace nebo řízení této spletité sítě z nějakého řídicího centra považuje tento autor za bezpředmětné a neopodstatněné.

Žádný problém se v daném kontextu nejvíce jeví zejména skutečnost, že operace jednoho systému mohou stavět jiné systémy před obtížně řešitelné, nebo dokonce neřešitelné

problémy. Tak tomu je zejména tehdy, jestliže jeden subsystém nedokáže produkovat výkony – v určité kvantitě či kvalitě –, na nichž je závislý druhý subsystém (např. výchovný systém nedodává dostatek kvalifikovaných jedinců ekonomice či vědě). Druhým případem je situace, v níž jeden systém vytváří externality, které mají negativní dopad na druhé (např. vojenský systém může odčerpávat finanční prostředky, které pak chybí ve školství, kultuře nebo zdravotnictví). Oba typy problémů jsou ve své podstatě chronickými slabunami sebereference založené na binárním kódování a soudobá společnost může za úspěch považovat nanejvýš to, že žádný z uvedených dvou případů nezajde za únosnou mez. Mechanismus, který by zabránil tomu, že k něčemu takovému v budoucnu nedojde, však podle Luhmanna neexistuje. A z faktu, že dosavadní vývoj probíhal celkem příznivě, nelze žádné garance pro budoucnost vyvozovat.

PROBLEMATICKÝ ŘÁD

Luhmannova analýza ukazuje soudobou společnost jako celek rozdiferencovaný na funkcionálně závislé, zároveň však autonomní dílčí systémy, které jsou pro sebe navzájem okolními světy. Tím je logicky nastolena otázka existence či neexistence možných sjednocujících sil či integračních mechanismů.

Řada sociálních vědců předpokládá, že společnost je ovládána určitým dílčím společenským systémem. Pro některé z nich je tímto systémem ekonomika, pro jiné politika nebo náboženství. Luhmann takový způsob myšlení zavrhuje, neboť se domnívá, že je možné ho uplatňovat pouze na historicky předchozí, překonaný stratifikovaný typ společnosti (ve středověké společnosti je např. dominantní šlechta jako nositelka rozhodující – ozbrojené – moci), avšak nikoli na soudobou moderní společnost (podle autora je tomu vlastně naopak: největší tlaky v soudobé společnosti nevyvolávají silné subsystémy, nýbrž systémy slabé, problematicky fungující či „churavé“).

V historii systémového přístupu, sahající od Emila Durkheima k Talcottu Parsonsovi, převládalo jako dominantní hledisko dělby práce. Podle něj spolu různé oblasti společnosti navzájem kooperují na společném celku, podobně jako se tomu děje v případě jednotlivých oddělení v rámci podniku. Dojde-li při tom v některé z kooperujících částí k nějakému výkyvu nebo poruše, snaží se centrální regulační mechanismy (ať už vědomě, nebo spíše živelně) tento nedostatek odstranit a nastolit mezi jednotlivými částmi znovu vzájemnou proporcionální spolupráci.

Luhmann však vidí tento problém poněkud jinak. Dospívá k závěru, že každý dílčí systém má sklon k sebeabsolutizaci spojené s určitou „lhostejností“ k tomu, co se odehrává v okolních systémech (např. ekonomický systém je orientován na ekonomické zřetele bez ohledu na to, zda to, co je pro něj cenné, je či není přínosné i po stránce umělecké, zdravotní nebo rodinné). Tato sebeabsolutizace by nepřinášela problémy jedině v případě, že by jednotlivé systémy fungovaly zcela nezávisle na sobě, protože tomu ale tak není, stává se zdrojem nejrůznějších napětí (politické mocenské zásahy mohou např. mařit určité ekonomické investiční záměry).

Logicky zde vyvstává otázka, jak je možný sociální řád za podmínek, kdy nelze spoléhat na žádnou společenskou „pospolitost“, žádný společný cíl jednání ani žádný intersystémový konsenzus. Němečtí sociologové Georg Kneer a Armin Nassehi [1993]

interpretují Luhmannovo stanovisko jednoduše jako předpoklad, že řád vzniká spontánně tím, jak sociální systémy operují v hranicích, které si vytvořily. Jednotlivé operace jednotlivých systémů se zkrátka řadí vedle sebe, a tím dochází k samovolné výstavbě řadu, aniž by k tomu byly nutné nějaké společné perspektivy nebo dorozumění o společných cílech, normách či hodnotách. To, že se řád vytváří spontánně, však neznamená, že je bezproblémový. Funkcionální diferenciací neznamená, že jednotlivé části společnosti už spolu nemají vzájemně co dělat, ale spíše to, že se nacházejí v napjatém vztahu [Pongs 2000: 172].

Nassehi zdůrazňuje, že diferenciací v Luhmannově pojetí neznamená dělení ve smyslu rozdělování nějakého hotového celku na části, nýbrž proces, který probíhá evoluční cestou „odspodu“, přičemž současnou sestavu dílčích systémů nelze rozhodně chápat ani jako vyjádření nějaké transcendentální potřeby společenského systému, ani jako historickou nutnost. Proces tvorby systémů je kontingentní a není určován žádným mechanismem působícím nad tímto procesem nebo v jeho pozadí. Pro lepší chápání těchto otázek proto autor navrhuje opustit zcela pojem „dílčí systém“ (*Teilsystem*), který příliš sugeruje starou, překonanou představu o celku a jeho částech, a navrhuje hovořit místo toho jen o „funkčních systémech“ (*Funktionssysteme*) [Nassehi 1999: 20].

SUPERVIZE, ANEBY ORGANIZOVANÁ NEZODPOVĚDNOST

Do diskusí, které se po Luhmannově smrti rozvinuly kolem systémového přístupu k problematice řádu a integrace, zasahuje řada autorů. Jedním z nich je systémový teoretik Helmut Willke [1997], který se pokouší výrazným způsobem modifikovat představy o roli politického systému.

Soudobá společnost je pro Helmuta Willka především „společností vědění“ [Pongs 2000: 243–262] a procesů globalizace. V souladu se závěry Luhmannovy analýzy Willke konstatuje, že běžnou formu jednoty tato společnost ztratila a stala se společností „polycentrickou“, a proto nevyžaduje integraci, nýbrž „supervizi“. Vyhlídky na možnosti takové supervize jsou dány šancemi, které přináší „společnost vědění“; jde nyní o to tyto šance objevovat a rozvíjet je. Své vlastní pojetí supervize vytváří Willke v kritické konfrontaci s tím, jak je tento pojem chápán a užíván v současnosti. Konstatuje, že supervizi nelze zužovat na kontrolu, revizi, dohled či poradenství, i když všechny tyto prvky jsou v ní obsaženy. Pojem supervize má být vymezen „netriviálně“, jako označení pro seberefrenční, sebeřídící proces.

Supervize se, jak říká Willke, vztahuje na procesy řízení a ve své podstatě spočívá v jejich reflexi prostřednictvím supervizora. Není to však jen prosté opakování nebo zesílení těchto řídicích procesů a není to ani pouhý reflexivní náhled na ně. Willke spojuje supervizi s tím, co označuje jako řízení kontextu; soudí, že supervize předpokládá supervizora, který disponuje „dodatečnými perspektivami druhého řádu“ [Willke 1997: 42]. Supervizor musí být schopen zaujmout pozici pozorovatele druhého stupně (pozorovatele pozorovatele), z níž lze vidět, podle jakých kritérií pozorované systémy pozorují samy sebe, a zároveň musí umět zviditelnit i to, co systémy v důsledku toho, jakým způsobem selektují své informace, vidět ne snad že nechtějí, nýbrž nemohou. Předpokladem supervize je tedy nový přístup ke zpracování informací.

Wilke se domnívá, že supervize jako určitý režim řízení odpovídá současné historické epoše vytváření společnosti vědění. Supervize není nějakou náhražkou kontroly ani dohledem, nýbrž samostatnou formou kooperativního a kongeniálního hledání řešení problémů [Willke 1997: 70]. Úlohu supervize přisuzuje autor politice a roli supervizora státu jako politickému systému. Nejde však o nic automatického a samozřejmého, stát by se měl do role supervizora postupně vyvinout a politika se musí naučit, jak v soudobé polycentrické a decentralizované společnosti operovat. Supervize státu nemůže být, jak říká Willke, vůči svému okolí ničím „násilným“, nýbrž musí vnitřní struktury okolních systémů respektovat.

Reflexe problémů, na které upozorňuje analýza funkcionální diferenciaci soudobé společnosti, se stává inspirací sociologického myšlení i mimo rámec systémového paradigmatu. Dokladem toho je Ulrich Beck, který toto téma klade do kontextu koncepce rizikové společnosti. Jedním z problémů, na které se Beck orientuje, je to, co označuje výrazem „organizovaná nezodpovědnost“ (*organisierte Unverantwortlichkeit*) [Beck 1988: 96–112]. Kořeny tohoto jevu spočívají právě v rozdiferencování společenského systému na relativně autonomní dílčí společenské systémy s vlastní uzavřenou komunikací. Fatální je podle Becka především to, že tři klíčové dílčí systémy – věda, hospodářství a politika – jsou takto vzájemně komunikačně odděleny a nedokážou navzájem efektivně kooperovat. Aktéři, kteří myslí, rozhodují a jednají pouze v intencích jednoho určitého systému, nejsou schopni a ani nemohou a nechtějí přijmout zodpovědnost za důsledky svých jednání a rozhodnutí mimo tento „svůj“ dílčí systém.

A tak dělba práce, která byla považována za rozhodující evoluční přednost, odkrývá svou odvrácenou tvář a stává se v podmínkách rizikové společnosti nevýhodou, jež vyvolává otázku po smysluplnosti tohoto typu funkcionální diferenciaci. Pokud jednotlivé dílčí systémy respektují pouze svoji vnitřní logiku, pak je za rizika zodpovědný „každý a zároveň nikdo“. Přes racionalitu a organizovanost, která je těmto jednotlivým systémům vlastní, se navzdory veškerému úsilí dospívá k tomu, že narůstá pocit nejistoty a nekontrolovatelnosti.

Rizika modernizace nelze přiřadit ani pouze k vědě, ani k ekonomice či politice; patří ke všem těmto dílčím systémům zároveň, jsou „koprodukcí“ jejich nedostatečné komunikace a koordinace. Beck soudí, že systémová krize a její řešení vyžadují, aby dílčí sociální systémy dokázaly zároveň fungovat jako autonomní i jako koordinované subsystémy. Jde o to umět vidět a řešit problémy z perspektivy přesahující jednotlivé dílčí systémy a tím překonat stav organizované nezodpovědnosti. Aby toho bylo možné docílit, je zapotřebí nové orientace, kterou Beck charakterizuje jako „specializaci na souvislosti“ [Beck 2004: 295–297]. Této nové orientace lze dosáhnout pouze překonáním zúženého sebepojetí vědy, ekonomiky a politiky.

Problém kooperace a komunikace se však netýká pouze vztahů mezi dílčími společenskými systémy; na něco obdobného narážíme i uvnitř samého, vnitřně velice členitého systému vědy. Bádání v oblasti rizik bývá často spojeno s konkurenčními střety mezi jednotlivými vědeckými profesemi. Vzniká tak napětí, které brání kooperaci, ačkoli situace naopak interdisciplinární spolupráci vyžaduje. Vědy proto podle Becka musí pojmout otázku rizik jako výzvu ke společné práci na jejím řešení. Jednou z kva-

lit, které je v jejich rámci nutné pěstovat, je schopnost sebekritiky, umění přiznat omyl. Především však jde o to, aby „roztříštěné“ vědní disciplíny dokázaly používat své poznatky interdisciplinárně a aby byly schopny je vidět v perspektivě přesahující optiku jednotlivých dílčích specializací.

Druhý problém, kterého si Beck všímá, je diferenciaci vědy, tedy její „hyperkomplexita“. S postupným rozdiferencováním jednotlivých vědních disciplín roste nepřehledné množství specializovaných poznatků, které mnohdy věda není schopna navzájem pospojovat a pochopit rizika jako polykauzální, multifaktorový fenomén. Zvláště pro rizika modernizace totiž platí, že je nelze převést zpět na jednotlivé izolovatelné příčiny: Rizika vykazují přesahující vztah a sítím nadměrné specializace propadávají, jsou tím, co leží mezi specializacemi.

Navíc spolu s touto vnitřní diferenciací vědy vzniká jakýsi pluralismus nabídek v interpretaci zkoumaných problémů, díky kterému lze pak ke každému stanovisku nebo posudku formulovat stanovisko nebo posudek protikladný. V důsledku toho jsou uživatelé vědeckých informací nakonec odkázáni sami na sebe; musí se sami rozhodnout, které variantě vědeckých „pravd“ budou věřit, a které ne. Systém vědy zatím není podle Becka schopen na rizika modernizace adekvátně reagovat. Má-li se změnit, musí se především naučit vidět a chápat souvislosti – musí se „specializovat na souvislosti“.

STAČÍ EVOLUCE?

Představy o supervizi [Willke 1997] a o specializaci na souvislosti [Beck 2004] naznačují určité východisko z problémů, do kterých se současná funkcionálně diferencovaná společnost dostala. Pro ortodoxní následovníky Luhmannova myšlenkového odkazu však nejsou takové představy teoreticky přijatelné, což mj. dokládají i názory Georga Kneera a Armina Nassehi. Možnost pozorovat něco jako jednotu společnosti je podle těchto autorů vyloučena, neboť pro takovéto pozorování v současné funkcionálně diferencované společnosti chybí pozorovatelské stanoviště. V této společnosti neexistuje žádná ústřední instance s celospolečenským dosahem, která by dokázala všechny diference systému a prostředí transcendovat a propojit je prostřednictvím smyslu. Moderní společnost už nenabízí žádné privilegované místo pro jednotící pohled na svět. Pozorování různých pozorovatelů jsou jen pozorováními mezi mnoha jinými pozorováními. Neexistuje dílčí systém, struktura a symbolika, které by ve svém vztahu k okolí odkazovaly na celek. A chybí ke všemu i vysvětlení pro svět v celku [Kneer 1993: 142].

Nassehi hovoří o krizi funkcionálně diferencované světové společnosti, která představuje významné riziko a nebezpečí. Soudí, že rizikový potenciál funkcionální diferenciaci spočívá právě v jejím úspěchu. S prosazováním funkcionální diferenciaci „se stává stále nemyslitelnější představit si společenské místo, ze kterého nebo ke kterému by se mohly koordinovat funkcionální dílčí systémy společnosti“ [Pongs 2000: 173]. Proto se dezintegrace stává normálním případem moderního zespolečnění.

Integrace jako „funkcionální provázanost diferencovaných částí“ by, jak soudí Nassehi [1999: 16], vyžadovala něco, co z hlediska systémověteoretické perspektivy není možné: vyžadovala by lokalizovat zdroje této propojenosti někam mimo tyto jednotlivé

funkční (dílčí) systémy, a to do jakési „celosti“ celku samého. Tak jako dnes nelze takový zdroj lokalizovat, nelze ani společnost chápat jako nějakou ontickou jednotu. Společnost je zkrátka souhrnné označení pro všechno, co operuje prostřednictvím komunikace [tamtéž]. V důsledku své diferenciací formy však nedisponuje žádným společným a sjednocujícím diferenciací schématem.

Systémová diferenciací tedy, obecně vzato, představuje úspěšně se prosazující strategii moderny, jež přinesla četné komunikační vymoženosti, má však i své problematické důsledky. Patří k nim nejen značně omezené možnosti kontroly jednotlivých (ve své existenci na sobě závislých) funkčních systémů mezi sebou navzájem či otázka vztahu těchto systémů k životnímu prostředí, ale především a právě diskutovaná absence integračních mechanismů. Tomu, aby společnost mohla na tyto problémy zareagovat „jako společnost“, brání principy funkcionální diferenciací; společnost reagovat může, ale vždy jen dílčím, systémově specifickým způsobem.

I když mezi sociálními vědci stále přetrvává názor, že zvládnout problémy tohoto typu je především problémem politického řízení společnosti, Luhmann takové stanovisko odmítá. Z jeho pohledu se politické řízení společnosti ve smyslu cílené intervence do ostatních společenských subsystémů jeví jako něco nemožného. Podobně jako ostatní společenské subsystémy je i politika sebereferenčně uzavřeným komunikačním okruhem a to, co je deklarováno jako politické řízení společnosti, není ničím jiným než odpovídajícím způsobem profilované sebemonitorování politiky. Chápe-li politika sebe sama jako instanci řídící jiné společenské systémy, pak se vlastně dopouští sebeklamu, který sama nejen vytvořila, ale také mu i podléhá, přestože musí často registrovat, jak její snahy ztroskotávají. Operace politického systému mají nesporně i řadu prokazatelných účinků. Protože však jde o operace odehrávající se na principu rezonance a strukturálních vazeb probíhající přes „systémové rozhraní“, dochází vždy k určitému komunikačnímu posunu a zkreslení. Snaží-li se tedy např. politika ovlivnit vědu, stane se, že pro vědecký systém představuje taková intervence cosi klamného, co nevychází z jeho imanentního kódu vědecké pravdy a nepravdy; zatímco politika přináší zdeformovaný efekt v té podobě, že její záměr musí být upraven tak, aby se hodil do komunikačních souvislostí vědy (a tím se vzdaluje původní intenci).

Ostatně i kdyby se ze systémové perspektivy jevílo politické řízení celkového společenského systému jako reálné, přesto by je bylo možné označit za nepotřebné a patrně i škodlivé, neboť Luhmann [1984: 645] v jednom ze svých typických lapidárních tvrzení konstatuje, že „pro přežití stačí evoluce“. Přežití, které má na mysli, znamená trvalou reprodukční schopnost moderní společnosti i s její hyperkomplexitou, která je dána velkým počtem paralelně existujících subsystémů a jejich nejrozmanitějších vzájemných strukturálních vazeb. Každé „chytrácké“ úsilí, které se snaží do této nepřehledné komplexity zasahovat, je podle Luhmanna nutně velmi problematické (protože obvykle není dostatečně komplexní) a musí počítat s nezdarem. Dokladem toho jsou podle Luhmanna [1981] problémy, se kterými se potýká moderní sociální stát, který přičítá své politice odpovědnost za celou společnost, a v důsledku této ambice, tedy zejména pro nadměrné sebezpřetěžování politického systému, pak v tomto úsilí pravidelně ztroskotává. Luhmann naproti tomu doporučuje odstoupit od expanzivního chápání politiky, jež by měla učinit restriktivní obrat směrem k regulaci vzniklých společenských

čenských konfliktů kolektivně závaznými rozhodnutími, aniž by si tím nárokovala pozici společensky řídicího subsystému.

Takto vedená argumentace ve svých důsledcích logicky směřuje k otázce, zda máme skutečně uvěřit tomu, že funkcionálně diferencovaná společnost – jako *de facto* jediná myslitelná forma (bez alternativy) soudobé společnosti – je sama schopna pustit se do svých vlastních problémů a řešit je. Luhmann sám však takovou otázku explicitně neformuluje, natož aby na ni hledal systematickou odpověď. Budoucnost zůstává v jeho pojetí principiálně otevřená nejrůznějším možnostem a neexistují žádné zákonitosti, které by evoluční vývoj směřovaly k určitému cíli. Jedna z teoretických možností, o které lze v intencích systémové teorie uvažovat, je např. „vydiferencování“ nových (sekundárních) společenských subsystémů, jejichž posláním by bylo zabývat se odstraňováním negativních následků funkcionální diferenciace. Někteří z Luhmannových komentátorů [Schimank 2000: 141] soudí, že ve vztahu společenského systému k jeho přírodnímu prostředí by zárodkem takového budoucího systému mohly být existující ekologické organizace, zatímco kód by byl orientován ve smyslu dichotomie udržitelného a neudržitelného. To je ovšem zatím pouze jakási hypotéza, která ještě nevyovídá nic o tom, jakou by mohl mít takový postup reálnou šanci na prosazení a na úspěšnost.

Literatura

- BARALDI, C. – CORSI, G. – ESPOSITO, E. 1997. *GLU: Glossar zur Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- BAUMAN, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: SLON.
- BECK, U. 1988. *Gegengifte: Die organisierte Unverantwortlichkeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- KISS, G. 1986. *Grundzüge und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie*. Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.
- KNEER, G. – NASSEHI, A. 1993. *Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme: Eine Einführung*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- LUHMANN, N. 1981. *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. München: Olzog.
- 1984. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 1986. *Ökologische Kommunikation: Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische Gefährungen einstellen?* Opladen: Westdeutscher Verlag.
- 1988. *Die Wirtschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 1994. *Protest: Systemtheorie und soziale Bewegungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 1995. *Soziologische Aufklärung 6. Die Soziologie und der Mensch*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- 2002. *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha: Prostor.
- LYOTARD, J. F. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- NASSEHI, A. 1999. *Differenzierungsfolgen: Beiträge zur Soziologie der Moderne*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- PONGS, A. 2000a. *V jaké společnosti vlastně žijeme? Společenské koncepce – srovnání. Svazek 1*. Praha: ISV nakladatelství.
- SCHIMANK, U. 2000. „Ökologische Gefährungen, Anspruchsinflationen und Exklusionsverkettungen – Niklas Luhmanns Beobachtung der Folgeprobleme funktionaler Differenzierung“. In: Schimank, U. – Volkmann, U. (eds.). *Soziologische Gegenwartsdiagnosen 1*. Opladen: Leske + Budrich.
- ŠRUBAŘ, I. 2002. Doslov: „K architektuře Luhmannovy teorie autopoietických systémů“. In: Luhmann, N. *Láska jako vášeň. Paradigm lost*. Praha: Prostor, s. 263–278.
- WILLKE, H. 1997. *Supervision des Staates*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Systems Differentiation – the Risk Potential of Contemporary Society

Summary

This paper is based on the ideas of systems theory as formulated by Niklas Luhmann. Unlike his predecessor Talcott Parsons, Luhmann foregrounds the question not of systems integration, but differentiation. For Luhmann modern society is a functionally differentiated society, i.e. it is composed of heterogeneous but equal parts which are relatively independent and are defined as social subsystems. Luhmann's analysis presents contemporary society as a whole differentiated into functionally dependent yet autonomous sub-systems that constitute neighbouring worlds for each other. This raises the question of the existence or non-existence of potential unifying forces or integration mechanisms. In Luhmann's view the main problem is the non-existence of means of "metacommunication". The development of specialised media and codes in the individual sub-systems increases the overall complexity of the social system, but does not entail the metacommunication that would make possible the self-observation and self-reference of the social system as a whole.